

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРАВ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ НОТАРІУСАМИ

THE PROCEDURE FEATURES OF CIVIL CASES FOR DAMAGES BY A NOTARY

Баранкова В.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено процесуальні особливості цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса. Визначено правову природу таких справ як складника системи гарантій забезпечення законності нотаріальної діяльності та дотримання прав заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії. Надано загальну правову характеристику таким справам як різновиду справ позовного провадження, у межах яких предметом судового розгляду є спір про право цивільне, що може базуватися на спричиненні шкоди нотаріусом унаслідок порушень закону під час учинення нотаріальної дії, окремої нотаріальної процесуальної дії або відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Виділено та проаналізовано такі процесуальні особливості справ про відшкодування, заподіяної нотаріусами: суб'єктний склад, зміст позовної заяви, визначення правил підсудності, предмет доказування й специфіка реалізації доказових функцій та зміст судового рішення.

Висновується, що суб'єктний склад таких справ буде різним залежно від того, діями державного чи приватного нотаріуса було заподіяно шкоду. Визначено особливості змісту позовної заяви, що є засобом порушення такої цивільної справи, зумовлені предметом ті підставами позову. Проаналізовано правила визначення підсудності таких справ та сформульовано пропозиції щодо внесення змін у процесуальне законодавство через необхідність унормування спеціального правила підсудності у разі подання позову про відшкодування шкоди до приватного нотаріуса. Визначено склад юридичних фактів, що входять до предмету доказування у таких справах, виходячи з необхідності встановлення передбачених законом умов притягнення нотаріуса до цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано висновок про необхідність поширення правил щодо звільнення приватного нотаріуса від відповідальності, передбачених у ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат», й на ситуації спричинення шкоди державним нотаріусом.

У науково-практичному аспекті сформульовано пропозиції щодо викладення мотивувальної частини рішень, у межах якої обов'язково мають висвітлюватися джерела формування предмету доказування у справі, а також висновки суду щодо встановлення наявності або відсутності умов притягнення нотаріуса до відповідальності за спричинення шкоди.

Ключові слова: відповідальність нотаріуса, предмет доказування, спричинення шкоди нотаріусом, відшкодування шкоди нотаріусом, справи щодо відшкодування шкоди нотаріусом.

The article examines the procedure features of civil cases for damages by notary's illegal acts or negligence. The article considers the legal nature of such cases as a component of the legality guarantee system in notary actions and respect for the rights of interested persons – the participants of the notary action. The author makes the general legal characteristic of such cases as a kind of the claims deal with the dispute about civil law based on damage caused by notary owing to violation of the law during a notary action, separate notary procedure action or its refusal.

The author provides and analyzes the procedure features of civil cases for damages by a notary such as: the subjects composition, the content of statement of claim, the jurisdiction determination rules, the fact in proof and the specificity of realization of evidential functions and the content of a judicial decision. It is concluded in the article the subjects' composition in such cases could be different and depends on what kind of notary cause damage: public or private. The article considers some features the content of statement of claim as a way to open such civil case due to the subject matter and cause of action. The author analyzes the jurisdiction determination rules of such cases and proposes amendment to the procedure law in connection with the necessity of regulation special jurisdiction determination rule if the claim about damage is to the private notary. The article considers the legal facts composition of fact in proof in such cases based on the necessity to establish the legal conditions for notary's civil accountability. The author presents a conclusion about the necessity of spread of the rules about an exemption from liability for private notary provided by the part 2 article 27 of the law «About the notariat» also to the damage by a public notary.

The article discusses in the scientific and practical aspect the propositions for the content of the court decision's reasoning that definitely should contained sources for the formation of fact in proof in case and the conclusions about the existence or absence of the conditions for notary's civil accountability.

Key words: a responsibility of a notary, a fact in proof, a damage by notary's acts, damage compensation by a notary, cases for damage compensation by a notary.

Вступ. Діяльність нотаріату є різновидом правозастосовної, юрисдикційної діяльності, заціпає найбільш важливі й істотні аспекти здійснення прав фізичних та юридичних осіб і тому має здійснюватися в процесуальній формі, що забезпечує єдність і адекватність правового змісту та юридичної форми договору чи іншої юридично значущої дії; виявлення дійсного волевиявлення сторін; баланс публічних і приватних інтересів. Вирішення таких завдань пов'язане з необхідністю утворення системи міцних правових гарантій, однією з яких є можливість притягнення нотаріуса до цивільно-правової відповідальності. Принциповим для нотаріальної діяльності є той факт, що визнати нотаріуса зобов'язаним відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок порушення ним закону, може винятково суд у межах розгляду конкретної цивільної справи.

Процесуальний порядок розгляду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, становить

значний науковий інтерес з огляду на чималу кількість таких справ у сучасній судовій практиці, учасники якої мають бути забезпечені адекватними засобами правового захисту та мати можливість через реалізацію належних їм процесуальних повноважень реалізувати свій юридичний інтерес.

Проблемам відповідальності нотаріусів (зокрема, цивільно-правової) приділялася увага у роботах таких науковців, як С.С. Бичкова, В.В. Комаров, С.Я. Фурса та ін., але переважно в аспекті характеристики організаційних засад нотаріальної діяльності та меншою мірою в межах дослідження особливостей державного контролю над нотаріальною діяльністю. Процедурно-процесуальні аспекти розгляду цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, предметом спеціальних наукових досліджень досі не були.

Постановка завдання. Метою даної роботи є визначення специфіки процесуального порядку розгляду наве-

дених справ з огляду на необхідність забезпечення належного встановлення обставин справи, постановлення законних та обґрунтованих судових рішень, дотримання прав заінтересованих осіб та ефективності судової й нотаріальної діяльності. Завданнями роботи також є формування науково-практичних рекомендацій щодо реалізації повноважень суду під час здійснення правосуддя у справах про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, та вдосконалення реалізації права на судовий захист учасників цих справ.

Результати дослідження. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконних дій або недбалості нотаріуса, є однією з гарантій забезпечення законності нотаріальної діяльності та дотримання прав заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії. У разі коли така шкода не відшкодована у добровільному порядку, заінтересована особа має право звернутися до суду з відповідним позовом.

Судові справи, які виникають за такими позовами, характеризуються низкою специфічних ознак, що визначають їхню правову природу.

По-перше, розглядаються такі справи в межах позовного провадження за правилами цивільного судочинства, при цьому засобом захисту порушеного права є відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

По-друге, предметом судового розгляду тут є спір про право цивільне, що може базуватися на спричиненні шкоди нотаріусом унаслідок порушень закону під час учинення нотаріальної дії, відмови у вчиненні нотаріальної дії або окремої нотаріальної процесуальної дії.

По-третє, неодмінною передумовою звернення з позовною заявою про відшкодування шкоди є попереднє вирішення судом питання про незаконність дій або бездіяльності нотаріуса (наявність окремого судового рішення із цього приводу або об'єднання в одній позовній заяві, а через це і в одному судовому процесі, двох вимог: про визнання незаконними дій нотаріуса та про відшкодування шкоди, спричиненої такими діями).

По-четверте, розгляд таких справ відбувається за ініціативою заінтересованих осіб – суб'єктів вчинюваної нотаріальної дії або осіб, що отримали відмову у учиненні нотаріальної дії.

Серед процесуальних особливостей розгляду справ, які впливають із пред'явлених до нотаріусів позовів про відшкодування шкоди, заподіяної їхніми діями, слід указати на специфічний суб'єктний склад, зміст позовної заяви, визначення правил підсудності, предмет доказування та зміст судового рішення.

Суб'єктний склад таких цивільних справ буде різним залежно від того, діями державного чи приватного нотаріуса було заподіяно шкоду.

Згідно зі ст. 21 Закону «Про нотаріат» (далі – Закон), шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України. Це означає, що такий позов має бути звернений до нотаріальної контори або нотаріального архіву, де працює нотаріус і які є юридичними особами (ст. 1172 ЦК). Останні, своєю чергою, можуть звернутися до нотаріуса, з вини якого була відшкодована шкода і виплачені певні грошові суми (ст. 1191 ЦК, ст. 130 КЗпП). Зазначене зумовлює можливість залучення або допуску нотаріуса до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору (ст. 53 ЦПК).

Отже, у такому разі можливий такий суб'єктний склад: позивач – заінтересована особа, яка вважає, що внаслідок незаконних або недбалих дій нотаріуса їй спричинено шкоду; відповідач – державна нотаріальна контора чи державний нотаріальний архів; третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – державний

нотаріус, незаконними або недбалими діями якого спричинено шкоду позивачу (на думку останнього).

Відповідно до вимог ст. 27 Закону «Про нотаріат», шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних дій чи недбалості приватного нотаріуса, відшкодовується у повному розмірі. Це означає, що суб'єктний склад у таких справах буде таким: позивач – заінтересована особа, якій завдано шкоди, та відповідач – приватний нотаріус, незаконними чи недбалими діями якого, на думку позивача, йому спричинено шкоду. Як третя особа, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (або, за бажанням позивача, з співвідповідач), участь може брати страхова компанія, з якою приватний нотаріус уклав договір страхування цивільно-правової відповідальності.

У літературі висловлювалися інші точки зору щодо визначення суб'єктного складу таких справ. Наприклад, С.С. Бичкова вважає, що відповідачем у таких справах нотаріус має бути тільки у випадках, коли ним не укладено договору страхування цивільно-правової відповідальності (що за правилами нотаріального законодавства є неможливим: нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності (ст. 28 Закону «Про нотаріат»)) або немає підстав для відшкодування шкоди страховиком, або коли розмір завданої шкоди перевищує розмір страхової суми. За відсутності таких умов відповідачем має бути страховик, а нотаріус – третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору [1, с. 29].

Уважаємо, що така точка зору є спірною, оскільки обставини, зазначені автором, можуть бути враховані під час постановлення рішення тільки за умови їх доведення у судовому процесі, а відповідач визначається позивачем значно раніше.

Окрім того, зазначена позиція суперечить положенням чинного законодавства. Відповідно до ст. 1166 ЦК, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Отже, суб'єктом цивільно-правової відповідальності є саме нотаріус, а не страховик. Стаття 27 Закону «Про нотаріат» визначає підстави відповідальності (та умови звільнення від неї) саме нотаріуса, а не страховика. Інша справа, що відшкодування буде в першу чергу здійснюватися за рахунок страхової суми, але ж для того страхувальник має заявити страховику про настання страхового випадку, а це стане можливим тільки після постановлення відповідного рішення.

Підставою для задоволення позову про відшкодування шкоди є обставини, пов'язані з поведінкою нотаріуса, а не страховика, і, постановляючи рішення у справі, суд неминує вирішити питання про обов'язки нотаріуса, а це буде неможливим, якщо нотаріус буде третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, а не відповідачем.

Далі, особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК). До того ж ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат» закріплює спеціальні підстави звільнення нотаріуса (а не страховика) від відповідальності. Як можна покласти обов'язок доказування таких фактів на страховика?

Відповідно до ст. 1194 ЦК, особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). А згідно з ч. 5 ст. 28 Закону «Про нотаріат», розмір відшкодування заподіяної шкоди визначається за згодою сторін або в судовому порядку. Якщо відповідачем у справі

буде страховик, а розмір відшкодування буде визначений у судовому порядку і перевищить розмір страхової суми, то має виникнути новий судовий процес, адже у цьому нотаріус є третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог, і рішення у справі не може містити висновків про його права та обов'язки.

Також, відповідно до ст. 979 ЦК, за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. У договорі страхування цивільно-правової відповідальності нотаріуса просто неможливо наперед визначити особу, якій у подальшому буде спричинено шкоду, отже, страхова виплата має бути виплачена страхувальнику (тобто нотаріусу), а не позивачу.

Окрім зазначеного, позивач може заявити вимогу про відшкодування шкоди в натурі. Наприклад, у судовій справі за позовом ОСОБА_3 до приватного нотаріуса Донецького міського нотаріального округу ОСОБА_4 позивач просив суд зобов'язати нотаріуса ОСОБА_4 відшкодувати в натурі матеріальний збиток шляхом придбання на його ім'я автомобіля SUBARU OUTBACK із пробігом не більше ніж 061 248 км та не пізніше 2009 р. випуску та стягнути з нотаріуса ОСОБА_4 моральну шкоду в розмірі 200 тис грн. [2]. Як таку вимогу можна зобов'язати задовольнити страхувальника?

Таким чином, відповідачем у справах про відшкодування шкоди, заподіяної приватним нотаріусом, має бути сам нотаріус. Участь же страховика може бути передбачена або як співвідповідача, або як третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору залежно від обставин справи та розсуду позивача.

Засобом порушення цивільної справи, що розглядається, є позовна заява, що закріплює вимогу про відшкодування матеріальної та (або) моральної шкоди. Загальні вимоги до форми та змісту позовної заяви передбачені у ст. 175 ЦПК, однак позовна заява про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, має свої особливості, зумовлені предметом та підставами позову, що заслуговують на увагу.

Передусім, зміст такої позовної заяви має відбивати специфіку суб'єктного складу даної справи, про яку йшлося вище. Позивачем у таких справах може бути будь-яка особа, яка має визначити у позовній заяві свою заінтересованість, що полягає у тому, що саме їй внаслідок дій або бездіяльності нотаріуса було спричинено матеріальну або моральну шкоду. Ймовірність спричинення шкоди зумовлюється участю позивача у нотаріальному провадженні як суб'єкта, що брав участь у вчиненні нотаріальних дій або отримав відмову нотаріуса у її вчиненні. Відповідачем у позовній заяві має бути зазначений або приватний нотаріус, або державна нотаріальна контора чи державний нотаріальний архів у разі спричинення шкоди державним нотаріусом. Участь самого державного нотаріуса у справі також можна забезпечити, визначивши у позовній заяві необхідність залучення його як третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Зважаючи на особливий правовий статус нотаріуса, не можна вимагати від позивача зазначення у позовній заяві тих відомостей про нотаріуса, що подаються для відповідача – фізичної особи (наприклад, номер і серію паспорта), проте обов'язковим є зазначення найменування нотаріального округу, в якому розташоване робоче місце нотаріуса.

Необхідним є також зазначення у позовній заяві ціни позову, яка в даному разі обраховується за правилами п. 1 ч. 1 ст. 176 ЦПК.

Зважаючи на те, що у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування, слід

наголосити, що вимога про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, має бути обґрунтована, серед іншого, протиправністю поведінки нотаріуса або під час вчинення нотаріальних дій, або у разі відмови у вчиненні нотаріальних дій. Саме тому особливістю позовної заяви у даній категорії цивільних справ є посилання на незаконність дій (бездіяльності) нотаріуса, що мають бути визнані такими у судовому порядку. Отже, позовна заява обов'язково має містити посилання на конкретне судове рішення, яким дії нотаріуса попередньо було визнано незаконними як обґрунтування позовних вимог, або ж у разі відсутності такого рішення у позовній заяві має бути поєднано дві позовні вимоги: про визнання дій (бездіяльності) нотаріуса незаконними та про відшкодування шкоди, заподіяної такими незаконними діями.

У позовній заяві про відшкодування моральної шкоди має бути зазначено, у чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю нотаріуса її заподіяно позивачеві, з яких міркувань він виходив, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується.

За недотримання позивачем зазначених вимог настають наслідки, передбачені ст. 185 ЦПК.

Певними особливостями під час розгляду справ про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, характеризуються і правила визначення підсудності. Без сумніву, зазначені справи мають розглядатися судом за правилами загальної підсудності, передбаченими ст. 27 ЦПК: позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, а позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їх місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Але застосування цих правил є специфічним у справах за участю приватних нотаріусів з огляду на їхній особливий правовий статус. Позов до приватного нотаріуса не може розглядатися ні як позов до фізичної особи, ні як позов до юридичної особи, позаяк він є представником вільної юридичної професії, уповноважується державою на вчинення нотаріальних дій. У разі звернення позову до приватного нотаріуса він має подаватися не за місцем проживання або перебування нотаріуса, а за місцезнаходженням його робочого місця, що процесуальним законом прямо, на жаль, не передбачено. У цьому зв'язку вбачається необхідність внесення у ст. 27 ЦПК додаткового положення, що визначало б правила подання позову до приватного нотаріуса.

Також якщо попередньо вироком суду буде встановлено, що у незаконних діях нотаріуса, що спричинили шкоду заінтересованій особі, був склад злочину, це зумовить можливість застосування альтернативної підсудності за вибором позивача за правилами ч. 3 ст. 28 ЦПК (окрім правил загальної підсудності, подання позову у такому разі можливо також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача, або за місцем завдання шкоди).

Поряд із цим варто наголосити на неможливості у даному разі застосування правил альтернативної підсудності, передбачених ч. 5 ст. 28 ЦПК, що діють для подання позовів про захист прав споживачів, оскільки правові відносини між заінтересованою особою та нотаріусом мають абсолютно інший характер. Нотаріальна діяльність не є наданням послуг або виконанням робіт, а являє собою різновид правозастосовної юрисдикційної діяльності у безспірній сфері, у межах якої визначається правовий статус учасників нотаріального провадження. За жодних умов нотаріальна діяльність також не може розглядатися як підприємницька, про що свідчать положення ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат».

Серед процесуальних особливостей розгляду справ про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, слід також виокремити зміст предмету доказування, адже

законність та обґрунтованість судового рішення завжди зумовлюються правильністю визначення складу фактичних обставин, що мають значення для вирішення справи, та їх доведеність у ході судового розгляду.

Чинне цивільне процесуальне законодавство не містить визначення предмету доказування, а у науковій літературі це питання досі є дискусійним і досліджувалося у багатьох роботах [3, с. 243; 4, с. 34, 37–38; 5, с. 34; 6, с. 193].

Уважаємо найбільш обґрунтованою та такою, що відповідає чинному законодавству й потребам судової практики, точку зору професора В.В. Комарова, відповідно до якої предмет доказування визначається як коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті. При цьому, на думку вченого, факти, які належать до предмета доказування, необхідно відрізнити від інших фактів, які встановлюються під час розгляду справи, однак не пов'язані з правильним вирішенням питання про права й обов'язки сторін [7, с. 9].

Не менш важливим із методологічного погляду є визначення джерел формування предмету доказування. Виходячи з твердження, що до предмета доказування належать факти, встановлення яких необхідно для розгляду справи по суті, джерелами формування предмету доказування слід визнати твердження сторін та інших учасників справи про обставини, якими вони обґрунтовують свої позовні вимоги, та заперечення проти них, а також відповідні норми матеріального законодавства, на підставі котрих буде вирішено певну цивільну справу та які підлягатимуть застосуванню під час постановлення судового рішення. При цьому друге джерело буде визначальним, адже сторона може й не послатися з тих чи інших причин на існування чи відсутність певного юридичного факту, але, якщо він передбачений диспозицією матеріальної норми, суд буде зобов'язаний сформулювати свій висновок щодо його встановлення в даному судовому процесі.

Досліджуючи проблему визначення змісту предмету доказування у справах про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, слід виходити з того, що заінтересовані особи мають можливість пред'явити позовні вимоги про відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, яка може бути спричинена як державним, так і приватним нотаріусом, отже, предмет доказування у таких випадках зумовлюється положеннями статей 1166, 1167, 1172 ЦК, 21 та 27 Закону України «Про нотаріат», а також предметом та змістом позову та запереченнями проти нього.

Відповідно до положень наведених статей, необхідною підставою для притягнення нотаріуса до відповідальності у таких справах є незаконні чи недбалі дії (чи бездіяльність) нотаріуса, наявність самої шкоди (майнової чи моральної), причинний зв'язок між неправомірною поведінкою нотаріуса та заподіяною шкодою, а також вина нотаріуса. При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат», нотаріус не несе відповідальності у разі, якщо особа, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного з учиненням нотаріальної дії; подала недійсні та (або) підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа.

Незаконність дій або бездіяльності нотаріуса встановлюється винятково судом. Тому рішення про задоволення позову у справах щодо відшкодування шкоди може бути постановлене лише за умови попереднього (в тому самому чи іншому судовому процесі) розгляду судом питання про недійсність нотаріального акту через незаконність дій нотаріуса, незаконність учиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні. При цьому факти, встановлені у попередньому судовому процесі за участі нотаріуса, матимуть преюдиціальне значення і знов доводиться у процесі

щодо відшкодування шкоди не повинні на підставі правил ст. 82 ЦПК. Саме у цьому полягають особливості звільнення від доказування фактів, що охоплюються предметом доказування у досліджуваній категорії справ.

За відсутності ж попереднього вирішення судом питання щодо незаконності дій (бездіяльності) нотаріуса неможливо й задоволення позову про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, позаяк така ситуація унеможливує встановлення наявності однієї з підстав настання відповідальності нотаріуса.

Безумовно, вимоги про визнання дій нотаріуса незаконними та відшкодування шкоди можуть бути поєднані в одному судовому процесі, але й за таких умов можливість задоволення вимоги про відшкодування шкоди буде зумовлюватися попереднім вирішенням питання про визнання дій нотаріуса незаконними. При цьому обидві ці вимоги мають бути заявлені у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством, тобто одночасно, а не після початку судового розгляду.

Окрім того, правила цивільного законодавства та ст. 27 Закону «Про нотаріат» передбачають необхідність установлення усіх умов відшкодування шкоди без винятків, і за відсутності будь-якої з них відповідальність нотаріуса наступати не може.

Так, предметом доказування у даних справах охоплюється й факт наявності вини нотаріуса, яка, за правилами ст. 27 Закону «Про нотаріат», унеможливується у разі, якщо особа, яка вернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії: подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного з учиненням нотаріальної дії; подала недійсні та/або підроблені документи; не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулася особа.

Уважаємо на необхідне наголосити, що зазначені правила звільнення нотаріуса від відповідальності мають поширюватися і на ситуації спричинення шкоди державним нотаріусом, адже за юридичним характером, за своєю правовою сутністю діяльність приватно практикуючого нотаріуса нічим не відрізняється від діяльності державного нотаріуса. Вчинення нотаріальних дій – це особливий вид діяльності, яка є правозастосовною, юрисдикційною за своїм характером незалежно від її суб'єктного складу. Розподіл нотаріусів на види зумовлений не характером їхніх обов'язків, а особливостями внутрішньої організації та фінансового забезпечення нотаріальної діяльності [8, с. 84].

Необхідною умовою настання відповідальності нотаріуса, що охоплюється предметом доказування у таких справах, є наявність шкоди та її розмір. Як зазначається у літературі, майнова шкода як умова зобов'язання з її відшкодування виступає і мірою обов'язку відповідальності за шкоду особи, тобто розмір відшкодування визначається розміром завданої його майну шкоди [9, с. 730]. За правилами змагального цивільного процесу України і факт спричинення шкоди, і її розмір має довести позивач. Нотаріус як відповідач також може посилатися на обставини, що дають змогу визначити розмір відшкодування, маючи у такому разі обов'язок їх доказування.

Також неодмінним складником предмету доказування у справах, що розглядаються, є причинний зв'язок між протиправними діями (бездіяльністю) нотаріуса та спричиненням шкоди заінтересованій особі. Установлення наявності причинного зв'язку означає необхідність з'ясування того факту, що шкода, заподіяна особі, була спричинена саме внаслідок протиправних дій нотаріуса, а не діями іншої особи. Якщо в межах розгляду судової справи судом буде встановлено протиправність дій нотаріуса, але не буде доведено причинного зв'язку між такими діями та шкодою, суд має визнати такий позов безпідставним та відмовити у його задоволенні.

До нотаріуса можуть бути пред'явлені вимоги і про відшкодування моральної шкоди. Стаття 1167 ЦК передбачає, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, установлених ч. 2 цієї статті. Під моральною шкодою у даному разі слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю нотаріуса.

Предмет доказування у разі розгляду вимоги про відшкодування моральної шкоди є специфічним. Суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду, та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору.

Розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди має бути розрахований та доведений позивачем. Суд визначає цей розмір залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових утрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я позивача, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану. При цьому суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

Вимога про відшкодування моральної шкоди може бути задоволена судом навіть у разі відмови у задоволенні вимоги про відшкодування матеріальної шкоди.

Здійснення доказових функцій відбувається за правилами ст. 81 ЦПК, відповідно до яких кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, окрім випадків, установлених ЦПК. Це означає, що обов'язки доказування виникають у учасників таких справ відносно тих фактів, які визначені ними як підстави позову (позивач) або заперечення проти нього (відповідач). Але особливості розподілу обов'язків щодо доказування у досліджуваній категорії справ зумовлюються положеннями ч. 2 ст. 1166 ЦК, яка містить презумпцію вини спричинювача шкоди (у даному разі – нотаріуса) і покладає обов'язок доказування відсутності вини на відповідача. З огляду на специфічні правила визначення відсутності вини відповідача, що передбачають необхідність встановлення обставин, передбачених ч. 2 ст. 27 Закону «Про нотаріат», обов'язок доказування підстав звільнення нотаріуса від відповідальності покладається саме на відповідача.

Відповідно, такий склад предмету доказування та зміст доказової діяльності у даних справах зумовлює й особливості викладення змісту рішення суду, в якому обов'язково мають висвітлюватися висновки суду щодо встановлення наявності або відсутності підстав для притягнення нотаріуса до відповідальності, а також міститися посилання на відповідні матеріально-правові норми, які застосував суд, та мотиви їх застосування (п. 5 ч. 2 ст. 245 ЦПК).

Зокрема, у мотивувальній частині рішення має міститися посилання на судові рішення, яким попередньо було визнано незаконність дій або бездіяльності нотаріуса. У разі відсутності такого посилання й у мотивувальній, й у резолютивній частинах рішення має міститися обґрунтований висновок про незаконність дій (бездіяльності) нотаріуса. Визначаючи розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди, суд повинен наводити в рішенні відповідні мотиви.

У резолютивній частині рішення має міститися висновок про розмір відшкодування шкоди або висновок про відмову у задоволенні позову.

Законна сила судового рішення у справах про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, розповсюджується на тих заінтересованих осіб, що були залучені до участі у справі як відповідачі (співвідповідачі). Як уже зазначалося, це можуть бути приватні нотаріуси, державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, страхові компанії. Якщо ж страхова компанія, з якою у нотаріуса укладений договір страхування відповідальності, брала участь у справі як третя особа, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, то резолютивна частина рішення не може містити висновків про її права та обов'язки. Рішення суду в такому разі є підтвердженням настання факту страхового випадку. Якщо страховик не виконає приписів цього рішення, це може стати підставою для пред'явлення до нього в подальшому самостійного позову. Подібна ситуація складається й у разі участі у справі державного нотаріуса як третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. У резолютивній частині рішення не буде приписів щодо обов'язків державного нотаріуса. Відповідна юридична особа – відповідач (державна нотаріальна контора, державний нотаріальний архів) у подальшому набуває можливостей подання до державного нотаріуса, чийми діями чи бездіяльністю було заподіяно шкоду, самостійного регресного позову в іншому судовому процесі.

Судове рішення у справах про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, підлягає примусовому виконанню, оскільки є рішенням про стягнення.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, проведене дослідження дає змогу стверджувати, що серед процесуальних особливостей розгляду справ, які випливають із пред'явлених до нотаріусів позовів про відшкодування шкоди, заподіяної їхніми діями, слід указати на специфічний суб'єктний склад, зміст позовної заяви, предмет доказування та зміст судового рішення.

Суб'єктний склад таких цивільних справ буде різним залежно від того, діями державного чи приватного нотаріуса було заподіяно шкоду. Відповідачем у разі заподіявання шкоди державним нотаріусом має бути відповідна юридична особа, з якою такий нотаріус перебуває у трудових відносинах. Відповідачем у справах про відшкодування шкоди, заподіяної приватним нотаріусом, має бути сам нотаріус. Участь же страховика може бути передбачена або як співвідповідача, або як третьої особи, що не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору залежно від обставин справи та розсуду позивача.

Позовна заява про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусом, має свої особливості, зумовлені предметом та підставами позову.

Певними особливостями при розгляді справ про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами, характеризуються і правила визначення підсудності. Без сумніву, зазначені справи мають розглядатися судом за правилами загальної підсудності. У разі звернення позову до приватного нотаріуса він має подаватися не за місцем проживання або перебування нотаріуса, а за місцезнаходженням його робочого місця, що процесуальним законом прямо, на жаль, не передбачено. У цьому зв'язку вбачається необхідність внесення у ст. 27 ЦПК додаткового положення, що визначало б правила подання позову до приватного нотаріуса.

Специфіка предмету доказування визначатиметься підставами позову та положеннями відповідного матеріального законодавства.

У разі відшкодування шкоди, заподіяної діями приватного нотаріуса, правовою підставою рішення слугуватимуть статті 23, 1166, 1167 ЦК, а також статті 27 та 28 Закону

Україні «Про нотаріат». Відповідно, їх положення поряд із підставами позову та запереченнями проти нього є джерелами формування предмету доказування. З урахуванням їх змісту у справах за такими позовами встановлюються такі юридичні факти: факт учинення нотаріальної дії (або відмови у вчиненні нотаріальної дії); порушення приватним нотаріусом закону під час учинення нотаріальної дії або відмови у вчиненні нотаріальної дії; факт наявності шкоди та її розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою нотаріуса та настанням шкоди; факт винної поведінки нотаріуса; наявність або відсутність підстав, що звільняють приватного нотаріуса від відповідальності (ч. 2 ст. 27 Закону). Також у разі участі у справі приватного нотаріуса як відповідача слід установлювати наявність страхового договору та його суму.

У разі відшкодування шкоди, заподіяної діями державного нотаріуса, правова підстава рішення міститься у положеннях статей 1172, 1167 ЦК та ст. 21 Закону України «Про нотаріат», які поряд із підставами позову та запереченнями проти нього є джерелами формування предмету доказування. Ураховуючи їхні положення, до предмету доказування у справах за такими позовами входять такі юридичні факти: факт перебування нотаріуса у трудових відносинах із державною нотаріальною конторою (нотаріальним архівом); факт учинення нотаріальної дії (або відмови у вчиненні нотаріальної дії), тобто факт спричинення шкоди державним нотаріусом у зв'язку

з виконанням трудових обов'язків; порушення державним нотаріусом закону під час учинення нотаріальної дії або відмови у вчиненні нотаріальної дії; факт наявності шкоди та її розмір; причинний зв'язок між протиправною поведінкою нотаріуса та настанням шкоди; факт винної поведінки нотаріуса. Правила ст. 27 Закону України «Про нотаріат» щодо підстав звільнення нотаріуса від відповідальності на ситуації протиправності дій державних нотаріусів не поширюються, що не можна визнати правильним з огляду на положення ч. 4 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», згідно з якими документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу.

Відповідно, такий склад предмету доказування та зміст доказової діяльності у даних справах зумовлює й особливості викладення змісту рішення суду, в якому обов'язково мають висвітлюватися висновки суду щодо встановлення наявності або відсутності підстав для притягнення нотаріуса до відповідальності, а також міститися посилання на відповідні матеріально-правові норми, які застосував суд, та мотиви їх застосування (п. 5 ч. 2 ст. 245 ЦПК).

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язані з поглибленням характеристики судового розгляду даних справ як складової частини системи судового контролю над нотаріальною діяльністю, що потребує подальшого дослідження його змісту та предмету, форм та підстав здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичкова С.С. Участь нотаріуса у цивільному процесі України. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1(21). С. 26–31.
2. Рішення Київського районного суду м. Донецька від 11 червня 2013 р. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31907396>.
3. Гузь Л.Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ у судах. Харків : Поліграфіст, 2006. 724 с.
4. Пінчук М.Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 2. С. 33–38.
5. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі : науково-практичний посібник. Київ : КНТ, 2005. 256 с.
6. Сулпрун Т.С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві *Форум права*. 2016. № 5. С. 190–198. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_33.pdf.
7. Комаров В.В. Доказування та докази в цивільному судочинстві : курс лекцій. Харків : Укр. юрид. акад., 1991. 36 с.
8. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат : підручник. Харків : Право, 2019. 416 с.
9. Цивільне право : підручник : у 2-х т. / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.